

BOSHLANG'ICH SINFLARDA BADIY OBRAZLARNI IDROK ETISH VA TALQIN QILISHNING METODIK IMKONIYATLARI

ABDULLAYEVA FERUZA NURILLAYEVNA

Buxoro davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası professori, PhD.

feruzaabdullayeva186@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-2629-9077>

Annotatsiya: *Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida badiiy obrazni anglashni rivojlantirishning metodik imkoniyatlari birinchi sinf darsligidagi «Rahmdil qizcha» hikoyasi misolida talqin qilinadi. Badiiy qahramonni tayyor sifatlar bilan tavsiflash va uning fazilatini matndagi harakat orqali asoslash o'rtasidagi farq ochib beriladi. Asarning qisqa hajmi uning mazmuniy sodda ekanini anglatmasligi, aksincha, nutqiy va hissiy tahlilni yoshga mos tashkil etish imkonini berishi asoslanadi. Xulosalar matn tahliliga tayangan nazariy-metodik mulohazalar bo'lib, eksperimental ko'rsatkichlar sifatida talqin qilinmaydi.*

Kalit so'zlar: *badiiy obraz, birinchi sinf, badiiy idrok, qahramon xarakteri, matniy dalil, o'qish savodxonligi, metodik talqin.*

Аннотация: *В статье раскрываются методические возможности развития восприятия литературного персонажа у первоклассников на материале рассказа «Rahmdil qizcha» («Добрая девочка»). Разграничиваются готовая нравственная характеристика героя и её обоснование поступками, отражёнными в тексте. Авторская трактовка строится на взаимосвязи обстоятельств, решения, действия и последовательности поведения персонажа. Особое внимание уделяется возрастной доступности доказательного высказывания, эмоциональному отклику и сохранению художественного характера чтения. Представленные положения имеют теоретико-методический характер и не содержат недоказанных данных педагогического эксперимента.*

Ключевые слова: литературный образ; младшие школьники; читательское восприятие; текстовое доказательство; анализ персонажа.

Annotation: The article examines methodological possibilities for developing young pupils' interpretation of literary characters using the Grade 1 story *Rahmdil qizcha* (The Kind Girl). It distinguishes assigning ready-made moral labels from identifying a character's qualities through textual actions. The author's interpretation links circumstances, decisions, actions, and sustained behaviour to help pupils refine their initial impressions. Attention is given to age-appropriate evidence-based responses, emotional engagement, and the literary character of reading. The conclusions are conceptual and methodological rather than claims of experimentally demonstrated effectiveness.

Key words: literary characters; primary education; reader response; evidence-based interpretation; text comprehension.

Boshlang'ich adabiy ta'limda badiiy obrazni idrok etish ko'pincha qahramonga bir yoki ikki sifat berish orqali tekshiriladi. O'quvchi «mehribon», «jasur» yoki «mehnatsevar» degan so'zlarni to'g'ri tanlaganida matnni anglagandek tasavvur paydo bo'ladi. Biroq sifatni aytish bilan uning badiiy asosini anglash bir xil faoliyat emas. Birinchi holatda bola o'qituvchi yoki muhitda oldindan ma'lum bo'lgan axloqiy tushunchani takrorlashi mumkin; ikkinchisida esa qahramonning qanday sharoitda, nima sababdan va qanday yo'l tutganini matnga tayangan holda tushuntiradi. Boshlang'ich sinflarda badiiy o'qishning rivojlantiruvchi kuchini aynan shu farqdan izlash maqsadga muvofiq.

Milliy o'qitish metodikasida ongli o'qish, lug'atni boyitish, savol-javob va qayta hikoyalashning o'zaro bog'liqligi allaqachon asoslangan [2]. Zamonaviy qarashlar bu tajribani inkor etmaydi; aksincha, o'qish jarayonidagi hissiy munosabat, o'zini nazorat qilish va mazmunni faol qayta qurishning ahamiyatini aniqlashtiradi. L. Rozenblatt badiiy ma'no kitobxon bilan matn o'rtasidagi faol munosabatda yuzaga chiqishini izohlagan bo'lsa [3], N. Dyuk va K. Kartrayt o'qib tushunishni o'quvchining faol boshqaruv harakatlaridan ajratib

bo'lmashligiga urg'u beradi [4]. Bizningcha, bunday fikrlarni boshlang'ich sinfda metodik amaliyotga ko'chirishning eng sodda, biroq mazmunan samarali yo'li — bolaning ilk taassurotini matndagi aniq voqea bilan qayta uchrashtirishdir.

Ushbu maqolada birinchi sinf «O'qish savodxonligi» darsligining I qismida berilgan Lukashevichning «Rahmdil qizcha» hikoyasi mazmuniy va didaktik jihatdan ko'rib chiqildi [1]. Qisqa hajmli asarda qahraton qish tufayli yemish topolmay qolgan chumchuqlar, ularning ahvolini sezgan Masha va bolaning bahorgacha davom etgan g'amxo'rliqi tasvirlanadi. Darslikda faslni aniqlash, qushlarga qiyin bo'lish sababini tushuntirish, Mashani tavsiflash hamda uning qanday yordam berganini aytishga doir savollar mavjud. Demak, qahramonni baholash va sababiy mulohazaga dastlabki kirish uchun zarur metodik asos darslikning o'zida berilgan; yangi yondashuv ana shu topshiriqlarni «mavjud emas» deyishdan emas, ularning o'zaro chuqurroq bog'lanishini ko'rsatishdan boshlanadi.

Tahlil birligi sifatida qahramonning tashqi tavsifi emas, asardagi holat va unga javoban bajarilgan amal olindi. «Qahraton qish» sababni, «yemish topolmay qolgan chumchuqlar» ehtiyojni, «don sepish» dastlabki harakatni, «bahorgacha boqish» esa munosabatning davomiyligini ifodalaydi. Bu birliklarning farqlanishi muhim: bolani bir martalik yordam uchun maqtash boshqa, yordamning davom etishi orqali xarakterdagi barqarorlikni ko'rsatish boshqa. Shuning uchun mualliflik talqinida «sharoit — boshqaning ehtiyoji — qahramon qarori — harakatning davomiyligi» bog'lanishi metodik tayanch sifatida qabul qilinadi. Mazkur ketma-ketlik darslikdan aynan ko'chirilgan topshiriqlar tizimi emas, hikoyaning badiiy tuzilishidan chiqarilgan mustaqil tahlil usulidir.

Birinchi sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari sababli qahramon xarakteri ustidagi suhbat mavhum ta'rifdan emas, bola tasavvur qila oladigan aniq vaziyatdan boshlanishi kerak. Hikoyani o'qishdan avval o'qituvchi «Sovuqda kichik qush qanday qiyinchilikka duch kelishi mumkin?» degan savol bilan bolalarning tajribasini faollashtirishi mumkin. Bu savol tayyor axloqiy xulosa

talab qilmaydi; uning vazifasi matndagi vaziyatni his etishga yordam berishdir. Matn o'qilgach, o'quvchi qaysi so'zlar orqali sovuq kuchini sezganini, qushlarning nima uchun uy atrofiga kelganini tushuntiradi. Shu tariqa qahramon harakatini baholashga o'tish uchun zarur sharoit avval mazmuniy jihatdan aniqlanadi.

Keyingi suhbatda «Masha mehribon qiz» degan hukmni tasdiqlashga shoshilish o'rniga «U qushlarning muhtojligini nimadan bildi?» savolini berish muhim. Bola hikoyadagi qushlarning ahvolini eslaydi, Masha ularni sezganini aytadi, so'ng don sepish harakatini ko'rsatadi. Shunda «mehribonlik» tayyor yorliq emas, boshqa jonzot ehtiyojini payqash va unga amalda munosabat bildirish mazmuniga ega bo'ladi. Biroq hikoyadagi asosiy noziklik hali shu yerda tugamaydi. Masha qushlarni bahorgacha boqqani sababli uning ishi bir martalik achinishdan uzoqroq ma'no kasb etadi. Agar o'quvchi bu tafsilotni o'tkazib yuborsa, qahramonning g'amxo'rliги to'liq ochilmaydi.

Aynan shu nuqtada bolalarga mos qisqa qiyoslash yordam beradi: «Masha faqat bir marta don sepganida hikoyadagi holat qanday farqlanardi?» Javob berishda bolaga uydirma syujet qurish shart emas; unda matndagi «bahorgacha» degan vaqt belgisi nima uchun muhimligini sezdirish maqsad qilinadi. Ikki xil holatni solishtirgan bola yordamning davomiyligi qahramon haqida qanday qo'shimcha ma'lumot berishini tushuna boshlaydi. Bizningcha, birinchi sinfdagi dastlabki badiiy tahlilning mohiyati ham shunda: o'quvchi kichik bir detalni qahramon fazilatiga bog'lay oladi. Bunday mulohaza murakkab ilmiy atamalarni talab qilmaydi, ammo tafakkur amali jihatidan oddiy voqeani qayta aytishdan farq qiladi.

Hikoyaning hissiy ta'sirini saqlash ham metodik muhim shartdir. Matnni mutlaqo quruq «qish — ochlik — yordam» sxemasiga aylantirish undagi achinish, iliqlik va quvonch ohangini yo'qotadi. Boladan «Qushlarga achindingizmi?» deb so'rash mumkin, lekin bundan ham mazmunliroq suhbat «Hikoyaning qaysi joyida qushlar uchun xursand bo'ldingiz?» tarzida quriladi.

Shunda hissiyot muayyan epizod bilan bog'lanadi. Rozenblatt nazariyasidagi kitobxonning shaxsiy munosabati [3] aynan matnga qaytish orqali badiiy idrokning tarkibiy qismiga aylanishi mumkin. Har xil bolalar turli lahzani muhim deb bilishlari tabiiy; o'qituvchi bu xilma-xillikni bitta andozaviy javob bilan yopib qo'ymasligi lozim.

Qayta hikoyalashga doir ijodiy topshiriqni ham ayni asarning ichki mantiqiga bo'ysundirish mumkin. Masalan, boladan hikoyani chumchuqning tilidan ikki-uch gap bilan bayon etish so'raladi: qishda uning holati qanday bo'lgan, Masha nima qilgan va keyin nima o'zgargan? Bola qushning tilidan gapirar ekan, qahramonning xatti-harakatini boshqa nuqtayi nazardan ko'radi. Lekin u matnda yo'q ulkan sarguzashtlarni to'qib yubormasligi, matnning asosiy holatlarini saqlashi kerak. Ushbu faoliyat ijodiy qayta yaratishni birinchi sinfga mos kichik nutqiy shaklda namoyon etadi va tinglab tushunish, izchil bayon qilish hamda hissiy idrokni o'zaro bog'laydi.

Bolalarning javoblarini baholashda ham alohida ehtiyotkorlik zarur. «Masha yaxshi» degan bir so'zli javobni umuman rad etish emas, balki uni rivojlantiruvchi savol bilan kengaytirish lozim: «Qaysi ishidan buni bildingiz?» O'quvchi «don berdi» desa, ikkinchi savol «U buni qancha vaqt davom ettirdi?» bo'lishi mumkin. Bunda teskari aloqa xatoni e'lon qilishdan ko'ra javobni to'ldiruvchi fikrlash amalini yuzaga keltiradi. P. Blek va D. Uilyam tomonidan izohlangan shakllantiruvchi baholashning mazmuni ham javobdan keyingi pedagogik harakatni aniqlashtirish bilan bog'liq [6]. Biroq bu nazariy yondashuvning aynan mazkur hikoyaga tatbiqi bizning metodik talqinimizdir; uning tajribada sinovdan o'tgan samaradorligi haqidagi da'vo ilgari surilmaydi.

Natijada «Rahmdil qizcha» hikoyasi bilan ishlashning mazmuniiy markazi qisqa asarni uzun tahliliy savollar bilan yuklash emas, uning oz sonli, ammo hal qiluvchi detallarini o'quvchi idrokiga yaqinlashtirishdan iborat bo'ladi. Qahraton qish — qushlarning muhtojligi — qizchaning qarori — davomli g'amxo'rlik munosabatini anglay olgan bola obraz haqida soddaroq, lekin asosli hukm

chiqaradi. Shu hukmni ogʻzaki ifodalash, tengdoshining boshqa izohini tinglash va matnga qayta murojaat qilish badiiy idrokni nutqiy va ijtimoiy tajriba bilan bogʻlaydi.

Boshlangʻich sinflarda badiiy obrazni idrok etishning metodik imkoniyatlari qahramonga axloqiy sifatlarni tayyor holda biriktirishda emas, uning fazilatini yuzaga chiqargan badiiy vaziyatni anglashda namoyon boʻladi. «Rahmdil qizcha» hikoyasida yordamning sababini, mazmunini va davomiyligini farqlash birinchi sinf oʻquvchisiga matnni qayta hikoyalashdan asoslangan talqinga oʻtish uchun yoshiga mos imkoniyat yaratadi. Biz taklif etgan «sharoit — ehtiyoj — qaror — davomiy harakat» bogʻlanishi tayyor sxemani yodlash emas, asardagi muhim detalni qahramon xarakteri bilan bogʻlashga xizmat qiladigan metodik yoʻnalish sifatida ahamiyatlidir. Uning amaliy taʼsiri oʻquvchilarning real javoblari va kuzatuv maʼlumotlari asosida keyinchalik tekshirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aydarova U. B., Azizova N. K. Oʻqish savodxonligi. 1-sinf, I qism. — Toshkent: Novda Edutainment, 2023. — 80 b. («Rahmdil qizcha», bosma 26–27-betlar).
2. Qosimova K., Matchonov S., Gʻulomova X., Yoʻldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili oʻqitish metodikasi. — Toshkent: Bayoz, 2022. — 304 b.
3. Rosenblatt L. M. The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. — Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978.
4. Duke N. K., Cartwright K. B. The Science of Reading Progresses: Communicating Advances Beyond the Simple View of Reading // Reading Research Quarterly. — 2021. — Vol. 56(S1). — P. S25–S44. DOI: 10.1002/rrq.411.
5. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. — 2022. — T. 2. — №. 3. — C. 47-50.